

قزوین پایتخت صفویان

(جغرافیای با تکیه بر تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و.....)

دکتر عباس طالبی

انتشارات اندیشه زرین

۱۳۸۹

سرشناسه: طالبی، تهماسب، ۱۳۵۲-
عنوان و نام پدیدآور: قزوین پایتخت صفویان: جستاری با تکیه بر تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... /
تهماسب طالبی.

مشخصات نشر: قزوین: اندیشه زرین، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۵۴۰ ص. شابک: ۶-۵۶-۵۸۵۷-۶۰۰-۹۷۸
قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیا.
یادداشت: کتابنامه.

موضوع: قزوین.
موضوع: تاریخ.
موضوع: ایران -- تاریخ -- صفویان، ۱۱۴۸-۹۰۷ ق.
رده‌بندی کنگر: ۱۳۸۹ / ۷۶ ز / ۲۱۱۳ DSR
رده‌بندی دیویی: ۹۵۵.۵۵۲۲
شماره کتابشناسی ملی: ۲۱۲۲۳۳

تهران - صادقیه - بلوار فردوس - خیابان ولیعصر - خیابان ششم - پلاک ۸ - تلفن: ۵۶۹۰۲۴۰ - همراه: ۹۱۹۲۸۵۹۵۵۰
قزوین - خیابان خیام بین چهار راه خیام و عدل - پلاک ۲۰۱ - تلفن: ۳۲۸۰۹۰۲۸ - همراه: ۰۹۱۲۵۸۲۸۰۳۸

قزوین پایتخت صفویان

(جستاری با تکیه بر تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ...)

مؤلف: دکتر تهماسب طالبی

صفحه آرا: راضیه لاهیجی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۸۹

شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه

قیمت: ۱۷۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ: سعیدی

شابک: ۶-۵۶-۵۸۵۷-۶۰۰-۹۷۸

فهرست

صفحه	عنوان
۱	تقدیر و تشکر
۳	مقدمه
بخش اول: معرفی و نقد منابع	
۹	مدخل
۱۰	منابع تاریخی
۳۹	سفرنامه‌ها
بخش دوم: تگاهی اجمالی به شرایط طبیعی و سیاسی قزوین قبل از صفویه	
فصل اول: موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های طبیعی	
۵۱	موقعیت طبیعی
۵۳	آب و هوا
۵۵	پستی و بلندی خاک
۵۶	حوادث طبیعی

فصل دوم: وجه تسمیه، بنا، سابقه‌ی تاریخی ۵۹

فصل سوم: قزوین در دوران اسلامی

از ورود اسلام تا پایان دوره‌ی سلجوقیان ۶۷

از مغول تا تیموریان ۸۳

از تیموریان تا صفویان ۸۳ ۸۹

فصل چهارم: ته‌های گذرا به زمینه‌های تشکیل دولت صفویه

مقدمه ۹۵

زمینه‌های مذهبی ۹۶

زمینه‌های اجتماعی ۱۰۰

زمینه‌های سیاسی ۱۰۳

بخش سوم: بررسی اوضاع سیاسی قزوین در عهد پایتختی

فصل اول: شاه اسماعیل اول (۹۳۰-۹۰۷)

بررسی اوضاع اداری و سیاسی ۱۰۷

عوامل رویکرد صفویان به قزوین ۱۱۴

فصل دوم: شاه تهماسب اول (۹۸۴-۹۳۰)

مقدمه ۱۳۳

شاه تهماسب و همایون گورکانی ۱۳۵

پناهندگی سلطان بایزید ۱۳۹

هیئت‌های خارجی در قزوین ۱۴۴

زندانی شدن اسماعیل میرزا ۱۴۷

فصل سوم: شاه اسماعیل دوم (۹۸۵-۹۸۴)

۱۵۳	مرگ شاه تهماسب و نزاع بر سر جانشینی او
۱۶۲	بررسی وضع سیاسی پایتخت در عهدشاه اسماعیل دوم

فصل چهارم: شاه محمد خداپنده (۹۹۶-۹۸۵)

۱۷۱	جلوس بر تخت سلطنت
۱۷۵	قتل خیرالنساء بیگم
۱۸۳	تلاش برای به سلطنت رسانیدن تهماسب میرزا

فصل پنجم: شاه عباس اول (۱۰۳۸-۹۹۶)

۱۸۹	پایان سلطنت شاه محمد خداپنده
۱۹۲	پایتختی قزوین در عهدشاه عباس اول (۱۰۰۶-۹۹۶)

بخش چهارم: تگاهی بر اوضاع سیاسی مروین پس از پایتختی

	فصل اول: قزوین پس از پایتختی
۲۰۵	علل رویکرد شاه عباس اول به اصفهان
۲۱۰	قزوین دوره‌ی شاه عباس اول پس از انتقال پایتخت، به اصفهان

فصل دوم: از سلطنت شاه صفی تا پایان پادشاهی شاه سلطان حسین (۱۱۳۵-۱۰۳۸)

۲۱۷	سلطنت شاه صفی (۱۰۵۲-۱۰۳۸)
۲۲۱	شاه عباس دوم و شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۰۵۲)
۲۲۴	شاه سلطان حسین (۱۱۳۵-۱۱۰۵)

بخش پنجم: سازمان های اداری و دیوانی مستقر در پایتخت

۲۳۵	فصل اول: شورای سلطنتی (شاه و امرای جاققی)
۲۳۹	فصل دوم: نهاد دولت و مناصب آن
۲۴۹	فصل سوم: دربار و مقامات درباری
۲۵۵	فصل چهارم: تشکیلات و مقامات مالی

۲۵۹	فصل پنجم: مقامات و مناصب روحانی
۲۶۹	فصل ششم: تشکیلات و مقامات قشون و سپاه

بخش ششم: اوضاع اجتماعی قزوین در عصر پایتختی فصل اول: جمعیت و ترکیب آن

۲۷۵	نژاد و زبان
۲۷۹	جمعیت
۲۸۱	تقسیمات ایالتی و ولایتی شهر در گذر زمان
۲۸۵	اقلیت‌های مذهبی و دینی

فصل دوم: شهرنشینان

۲۹۱	درآمدی بر زمینه‌های شکل‌گیری زندگی شهرنشینی در قزوین
۲۹۶	عوامل موثر بر تشکیل شهر و شهرنشینی
۳۰۴	طبقات
۳۰۹	سازمان اداری شهر

فصل سوم: روستاییان

۳۱۷	نگاهی بر فصل مشترک روستاهای ایران در عصر صفویه
۳۲۰	وضعیت کشاورزی در قزوین عصر صفوی

فصل چهارم: ایلات و عشایر

۳۲۹	درآمدی بر زندگی ایلی و عشایری ایران در عصر صفوی
۳۳۲	نظری بر حضور ایلات و طوایف قربلاش در پایتخت

فصل پنجم: نگاهی بر روابط و مناسبات اجتماعی اصناف

۳۴۱	پیشینه‌ی اصناف قبل از دوره‌ی صفویه
۳۴۵	وضعیت اصناف در پایتخت
۳۵۲	روابط و تعامل میان اصناف
۳۵۴	مناسبات اجتماعی اصناف با دولت
۳۶۰	نظری بر روابط اصناف با نهادهای دینی و مذهبی

بخش هفتم: اوضاع فرهنگی پایتخت

فصل اول: تداوم و تغییر فرهنگی در قزوین عصر پایتختی

۳۶۹	جنبش مذهبی از اسلام تا سلجوقیان
۳۷۱	جنبش مذهبی از سلجوقی تا صفویان
۳۷۷	دگرگونی قریب‌باش‌گری به شیعه‌گری
۳۸۲	جنبش نقطویان

فصل دوم: وضعیت فرهنگی قزوین

۳۸۹	نظری بر ویژگی‌های اخلاقی
۳۹۷	بازی‌ها و سرگرمی‌ها
۴۰۲	عزاداری و اعیان

فصل سوم: علوم و ادب

۴۰۹	سیمای علمی شهر قبل از نادر
۴۱۱	آموزش در مدارس
۴۱۷	نظری بر مکاتب فقهی و فلسفی پایتخت
۴۲۲	دارالشفای شهر

فصل چهارم: وضعیت شعر و ادب

۴۲۹	نظری بر سیمای شعر و ادب در عصر صفویه
۴۳۲	شاعران

فصل پنجم: وضعیت هنر

۴۴۳	خوش‌نویسان
۴۴۹	نقاشان
۴۵۴	آیینی مذهبی
۴۷۵	آیینی غیر مذهبی
۴۸۷	پایان سخن
۴۹۰	پیوست‌ها
۵۱۱	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

از زمان ورود اسلام به شهر قزوین تا تأسیس اسلامی صفویه در ایران، این شهر روزگار سختی را از نظر سیاسی نظامی پشت سر نهاده بود. موقعیت استراتژیکی و مواصلاتی آن میان شرق و غرب موجب گردیده بود که دائماً دچار تلاطم و آشفتگی باشد. همسایگی با شمال ایران باعث توجه دستگاه خلافت اسلامی به این شهر گردید و در پی آن - که برای مهار دیلمان و نیز مانع شدن از کوچ جمعیت شهر - به واسطه‌ی ترس از حملات وحشت‌آلود همسایگان شمالی - دستگاه خلافت اقدام به ساخت و جعل احادیث و بیان روایات مختلف در فضیلت شهر قزوین زد. متعاقب این کار اهمیت مذهبی شهر نیز مورد توجه قرار گرفت و مبلغان مذهبی در ساختن اموری بر تبلیغات خود در این شهر افزودند. در دوران سلسله‌های ترک نژاد نیز این شهر دائماً کانون درگیری و رقابت میان منازعان سیاسی و نظامی بود. همسایگی سلجوقیان با اسماعیلیان هفت امامی هم‌چنان تأکید بر نقش مهم مذهبی و سیاسی قزوین برای دستگاه حاکمیت داشت. این روند هم‌چنان تا آمدن تیمور کورگانی ادامه یافت. از زمان درگذشت تیمور - ۸۰۷ هـ. ق تا زمان به قدرت رسیدن شاه اسماعیل اول به سال ۹۰۷ هـ. ق، که به طول یک قرن فاصله است - شهر و منطقه‌ی قزوین شاید پرتلاطم‌ترین دوران حیات خود را سپری ساخته و هر چند مدتی شاه و شاهک و سردار و امیری بر آن تسلط می‌یابد و با هر از این دست به آن دست‌شدنی، لطمه‌ها و آسیب‌های شدیدی بر آن وارد

شده. قتل، کشتار و غارت، صحنه‌های آشنای حوادث این شهر بوده است. طبیعی است که در چنین اوضاع و احوالی امکان رشد اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی به کم‌ترین حد ممکن رسیده و موجبات شکوفایی برای زندگی مردم این شهر وجود نداشته است. در زمینه اقتصادی نشانه‌ای از قدرت و گسترش فعالیت‌های تولیدی به چشم نمی‌خورد و در زمینه فرهنگی با نشانه‌هایی از قدرت آفرینش و خلق آثار پایدار و ظهور چهره‌های درخشان در این شهر برخورداری نمی‌گردد و این همه جز به دلیل حاکم بودن جو هرج و مرج و یک دوران پرتلاطم نیست. با روی کار آمدن سلسله صفویه وضع دگرگون گشته و دوران شکوفایی قزوین آغاز و مراحل رشد و توسعه یکی پس از دیگری در این شهر پدیدار گردید. برای آن که شهر بتواند پاسخ‌گوی مقام پایتختی باشد و با شهرهای چون اردبیل، تبریز و سلطانیه برابری کند، فعالیت‌های ساختمانی در آن آغاز گردید و روزه‌روز بر این نقش افزوده گشت. با انتخاب قزوین برای پایتختی این شهر عنوان دارالسلطنه یافت و جمعیت آن افزون گشت. پایتختی شهر عملاً موجب گردید که نیروهای وفادار دولت صفوی که در تبریز بودند، پایتخت جدید روانه شوند که این امر در رواج زبان فارسی و نیز تغییر بافت جمعیتی قزوین تأثیر به‌زای برای نهاد. علاوه بر آن ورود و اسکان قبایل و طوایف مختلف از قزلباش و غیر آن موجب گردید که شهر درگیر رقابت و منازعات سیاسی و نظامی میان سرداران و عاملان لشکری و کشوری گردد. در این رابطه می‌توان به درگیری بر سر جانشینی شاه تهماسب اول اشاره داشت. در این عهد بسیاری از کسوف با ارسال سفرا و نمایندگان دیپلماتیک، تجاری، نظامی و مذهبی سعی در برقراری روابط مستحکم در زمینه‌های مختلف با ایران می‌نمودند تا در پرتو این روابط به اهداف استراتژیک خود دست یابند. به‌خواهی منابع تاریخی بسیاری از این آمد و شدها و مذاکرات دیپلماتیک با ایران را باید در بخش اعظم از سلطنت شاهان صفوی دانست. شکل‌گیری موقعیت مزبور برای قزوین با انتخاب آن به عنوان پایتخت که باعث می‌شد کلیه سفرای خارجی برای مذاکرات خود با مقامات عالی رتبه و شاه، راهی این شهر شوند آغاز شد. در این دوره نمایندگان ممالکی چون انگلستان، فرانسه، جمهوری ونیز و سمان مستقیم به قزوین آمد و شد داشتند و در حقیقت سرآغاز روابط دیپلماتیک رسمی اغلب این کشورها با ایران، مربوط به همین مقطع زمانی می‌گردد. با تغییر پایتخت از قزوین به اصفهان نیز فعالیت‌های دیپلماتیک و حضور سفرای خارجی در قزوین خاتمه نیافت و حکومت صفوی هم‌چنان از این شهر برای فعالیت‌های دیپلماتیک خود استفاده می‌کرد. به گونه‌ای که برخی از نمایندگان کشورهای خارجی چون "سررابرت شرلی" نماینده انگلستان که شاه عباس اول وی و برادرانش را به عنوان سفیران خود برای ایجاد ارتباط با دول اروپایی برگزیده بود، در این شهر مسکن داده شده بودند و ملاقات شاه عباس اول با "دون گارسیا دوسیلوا فیگوئرا" سفیر اسپانیا (۱۰۲۷ هـ.ق) و دیدار امام قلی خان

ازبک حاکم ترکمنستان با شاه عباس دوم در قزوین صورت گرفت. این فعالیت‌های گسترده دیپلماتیک در شهر قزوین اثراتی در خود این شهر نیز داشته و علاوه بر افزودن بر اهمیت و اعتبار قزوین در نزد حکومت مرکزی امکان تبادلات فرهنگی و ایجاد روابط تجاری میان اهالی قزوین و هیأت‌های خارجی را فراهم نموده است.

بررسی ریشه‌ها و زمینه‌های تاریخی پیدایش این شهر قبل از دوران صفویه و نیز چگونگی انتخاب آن به پایتختی این دولت و مطالعه و تحلیل حوادث سیاسی و نظامی و تحولات اجتماعی و فرهنگی در این شهر در طی دوران پایتختی از مهم‌ترین مسایل مورد پژوهش در این نوشتار است. با این همه اذعان دارم که پژوهش حاضر بی‌شک بی‌نقص نخواهد بود و مطالب آن به معنای این است و جز این نیست نباید تلقی گردد، بلکه درست‌ترین کلام را برای آغاز سخن اعتراف به نواقص موجد در این کار می‌دانم. وجود این نواقص مسلماً از دیده‌ی اهل تحقیق پوشیده نخواهد بود، البته نقص نه به علت آنست که در بررسی و تحقیق آن‌طور که شایسته‌ی یک بحث علمی و تحقیقی است، تلاش شده باشد بلکه به علت عدم دسترسی به برخی منابع و دشواری‌های موجود در این راه بوده است و در هر حال تا آنجا که توان و بضاعتم یاری داد و با توجه به منابع موجود به تدوین این اثر اقدام نمودم.